

Száműzött művészet

Cserba Júliával beszélget Vámos Éva

☛ **Vámos Éva:** Elfeledett, itthon ma már alig ismert, jelentős művészek munkái érkeztek Párizsból a Holokauszt Emlékmúzeumba. Három különleges, sikeresen induló pálya, amelynek véget vetett vagy amelyet végzetesen megtört a Soá. „Meglehet, hogy valaki más helyett élek” – írta Primo Levi kétségbeesetten, lázalmoktól gyötörve évtizedekkel a Holokauszt láger-élményei után, majd véget vetett életének. Ezt élhette meg az a magyar szobrász is, akinek művei ugyancsak láthatóak a Késői hazatérés című kiállításon, melynek kurátora Cserba Júlia volt.

☛ **Cserba Júlia:** A képek nagyobb része még a Holokauszt előtti időkben született tájkép, portré. Arra törekedtem, hogy ezúttal ne a rettenetes idők szokványos megjelenítési formáit mutassuk be. E képeket látva a látogatók arra gondolhatnak, hogy ezek a művészek ugyanúgy éltek, gyönyörködtek a tájban, mint én vagy bárki más – mégis, milyen tragikus lett a sorsuk. Ezekben a vásznon már érződnek a Holokausztot megelőző évek szorongásai, félelmei, melyek megjelennek Farkas István harmincas éveiben festett képein is. Eddig a múzeumban elsősorban hangzó és vizuális dokumentumok, fotók segítségével mutatták be a kor történetét, most képekkel és szobrokkal próbáljuk mind ezt emberközelbe hozni.

☛ **Hogyan választottad ki a művészeket?**

☛ Három művész munkáit ismerhetjük meg, most először így együtt. Különböző módon éltek meg ezeket az éveket, sorsuk eltérő, de mindhármán áldozatokká váltak. *Kiűzetés a Paradicsomból* a címe MÉSZÖLY-MUNKÁS BÉLA egyik festményének, és ez a cím sorsának is jelképe. Nagybányáról indulva bejárta Európát, sokfelé kiállított, végül Franciaországban állapodott meg. A Párizs környéki Drancyból deportálták Auschwitzba, ahonnan nem tért vissza. WITTMANN ZSIGMOND viszont saját kezébe vette sorsát, beállt önkéntesnek a Casablancában állomásozó Forces Françaises Libres-be. Végül a Vogézekben a németek elleni harcokban szerzett sebesülésébe halt bele.

BÁN-KISS EDIT túlélte a deportálást, és közvetlenül a felszabadulás után megrajzolta a koncentrációs táborban átélteket. A korábbi sikeres szobrász a festészet felé fordult, de valójában nem találta a helyét; alig alkotott. Végül 1966-ban egy párizsi hotelszobában öngyilkos lett.

☛ **A tragikus kor rányomta a bélyegét a művekre és azok sorsára is. Igaz, hogy valóságos kaland volt most egy-egy műre rátalálni?**

BÁN-KISS EDIT
Éjszaka / La nuit
j. n. / s. s., 1945
gouache, papír,
320 × 250 mm
Dr. Helmuth
Bauer
gyűjteménye

WITTMANN ZSIGMOND
Modell, akrobata, festő és a kelet-európai emigránsokat figyelő titkosrendőr; rajzok a vázlatfüzetből

☛ Néha a véletlenek játéka, hogy sikerül-e ennyi év után még nyomára bukkanni a műveknek. Mészölyről a könyvemben¹ még azt írtam, hogy műveit sajnos csak leírásból ismerjük. Azóta Párizsban megtaláltam a családját – kiderült, hogy odaadónan őrizték a műveket. A kiállításra készült katalógusba² pedig beírhattam az új adatokat. Szinte hihetetlen, hogy a húszas évektől kezdve elismert művész (akinek prágai, londoni, amszterdami és barcelonai kiállításairól rendszeresen hírt adtak a legkülönbözőbb pesti lapok) ennyire feledésbe merült mára. Képein a nagybányai hagyományra rakódik mindaz, ami hatott rá európai útjain. Hosszasan időzött Hollandiában is, de végül Párizsban telepedett le, miközben rendszeresen kiállított Magyarországon is. 1935-ben gyűjteményes kiállítását a kritikusok azért is üdvözlötték, mert színekben gazdag, fényvel teli, derűs mediterrán képek váltották fel korábbi, komorabb képeit. Erős szociális érzékenysége miatt azonban a nélkülözők, a szegény munkásemberek világát is ábrázolta. Baloldali elkötelezettsége miatt vette fel a Mészöly mellé a Munkás nevet is. Végtelen szomorúságot áraszt a magányos öregasszonyról vagy az évszázadok zsidósorsát arcán viselő cádikról készült szénrajza. A Picadillyn az elegáns kirakati bábuval a háttérben felénk közeledő, fekete ruhás szerencsétlen nőnek arca sincsen – maga a balsors. 1932-ben készült önarcképén segélykérő kezek, fenyegető kígyók veszik körül. Különös megérzésről, belső feszültségről tanúskodik az egyik utolsó képe, ahol nők jönnek végeláthatatlan sorban, kezükben gyerekekkel. A háttérben kémények. A művészt letartóztatták Párizsban és 1942-ben az auschwitzi haláltáborban pusztult el. Méyszölyre és mártír művésztársaira emlékezve rendezett Jean Cassou magyar és francia művészekkel kiállítást a Galerie de Bussyben 1947-ben.

☛ **A harmincas évek Párizsában nagyon sok Közép-Európából érkezett művész próbált érvényesülni vagy éppen biztonságra lelni. Milyen élet-stratégiával indult oda a kiállításon szereplő Wittmann Zsigmond?**

☛ Wittmann Zsigmond Berlinből érkezett 1933-ban Párizsba. Berlinben Hitler-ellenes plakátjai és származása miatt is üldözötté lett. Párizsban CHAGALL-lal

¹ Cserba Júlia: *Magyar képzőművészek Franciaországban 1903-2005*, Vince Kiadó, Budapest, 2006

² *Száműzött művészet. Késői hazatérés. Válogatás Bán-Kiss Edit, Mészöly-Munkás Béla és Wittmann Zsigmond alkotásaiból*. Holokauszt Emlékközpont, Budapest, 2010. ápr. 17 – aug. 15.

BÁN-KISS EDIT
Ange / Ange, j. n. / s.s., 1956–60
 olaj, vászon, 83 × 64 cm
 Dr. Helmuth Bauer gyűjteménye

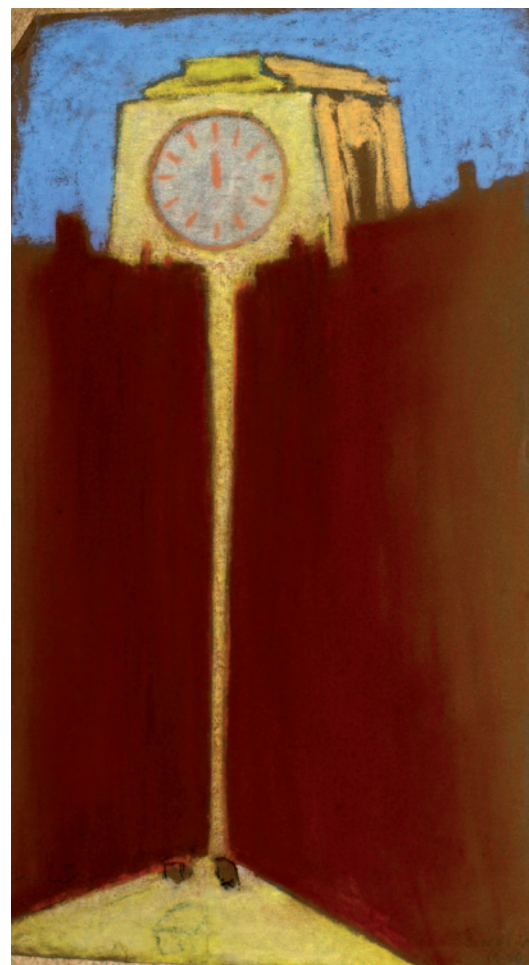
egy házban bérelt lakást, és a Montparnasse számos művészeivel került hamarosan jó kapcsolatba: TIHANYI LAJOS, OSCAR DOMINGUEZ, ARTHUR ADAMOV portréi ekkoriban készültek törzshelyükön, a Dôme és a Coupole kávéházban. Jó barátja lett a karikaturista BÍRÓ ERNŐ, és BÁLINT ENDRÉVEL „együtt indultak neki a lógásnak, amikor a párizsi hajnal káprázatos színeivel jelt adott az indulásra”. Élete folyamatos előremenekülés – Berlin és Párizs után Marseille, majd a spanyol polgárháború következte. De a határon a spanyolok elfogták és internálótáborba zárták. Később Casablancában csatlakozott a Szabad Francia Erőkhöz, végül a németek elleni harcokban Belfort felszabadításakor kapott halálos sebet. Mindössze 35 évet élt. Utolsó, átvézett vázlatfüzetét özvegye őrizte meg. Művészete rendkívül összetett. *A halál árnyékában* című megrázó tusrajza a madárfejű szörnyel Max Ernst figurájára emlékeztet. A mirandai internálótáborban is rengeteget rajzolt – tragikusak és gyönyörűek a fekete tussal rajzolt, elnyúló, fekvő testek. Párizsi önarcképén mégis az École de Paris színeit láthatjuk. Rátaláltam három nyomódúrcra, amellyel KILÁR ISTVÁN Párizsban élő szobrász a kiállításra elkészítette a metszeteket. A mű tehát tovább él.

☛ Kiss Edit – Ki ismeri ezt az asszonyt, *adtad a művész korábbi kiállítása címűül, és úgy látszik, hogy Berlinben, Párizsban, Londonban és itt, szülőházájában is döbbenet állnak e különleges művész életútja előtt.*

☛ Kiss Edit története minden sikerével és tragédiájával együtt jellegzetes 20. századi történet. Budapesten RÉTI ISTVÁNNÁL, a nagybányai festőiskola vezető személyiségénél tanult festészetet, majd a düsseldorfi Művészeti Akadémián járt szobrász szakra. 1942-ben már a Nemzeti Szalonban, 1943-ban a Tamás Galériában állíthatta ki szobrai, amelyeket rokonítani lehet BARLACH és KOLLWITZ műveivel.

1944 őszén nyilasok és csendőrök Budapestről Ausztriába hajtották a Duna mentén, több ezer más zsidó sorstársával együtt. Onnan Ravensbrückbe, majd a Daimler-Benz repülőmotorgyárába hurcolták kényszermunkára. Olyan belső képeket hordott magában, amelyekből valójában sohasem szabadult meg. A láger felszabadítása után, már Budapesten harminc gouache-ból álló sorozatban örökítette meg a deportálást, és az utolsó festményen, az úton fekvő halott nő képével mintha azt mondaná: ez ő is lehetett volna. Ezután szobrokat készített, és megtervezte a deportáltakat megőrkítő négyrészes domborművét az Újpesti Zsinagógába, amely élete főműve lett.

1948-ban avatták fel az emlékművet, de addigra ő már második férjével együtt örökre elhagyta Magyarországot. Svájcban, majd Marokkóban éltek. 1956-ban végre letelepedhettek Párizsban, és ő újra tájképeket és a párizsi mindennapok jeleneteit festette. Képein mégis mintha még mindig 44-ben járnánk, a pusztulásba vezető úton. Férje gyötrelmes betegsége és halála után Londonba ment, ahol Anna Freud intézetében komoly adminisztratív munkát végzett. Senki sem tudta róla, hogy valójában művész és hogy egykor német koncentrációs táborba deportálták. 1966 októberében Párizsban vetett véget életének.

MÉSZÖLY-MUNKÁS
 BÉLA
Falak (Toronyóra) / Les murs (Horloge)
 j. j. l. / s.b.d., é. n. / s.d. (London)
 pasztell, papír,
 480 × 290 mm

Grecsó Krisztián

A mi családi életünk

Péli Barna-narratíva*

■ PÉLI BARNA igazából író, vagy filmes, színházi rendező, Péli Barna nem szobrász, anti-szobrász, Péli a konzervatív, hagyományos szobrászat karneváli kultúrája, kineveti, eltúlozza, bolondot csinál a mozdulatlanságból, a kimeredt pillanatból, ami pedig, eddig számomra legalábbis úgy tűnt, a szobrászat alapja lenne. Péli meglekelte a fundamentumot, és tette ezt olyan felszabadult örömmel és kirobbanó életkedvvel, ahogy a templomi félelmes áhítat után gúnyolták a népek a vásári nyomorékokat, nevettek magukon és a halálon – halál komolyan. A Bahtyini karneváli kultúra persze nem csak az efféle elmozdulás miatt citálható ide, bár ez a legfontosabb, és ezen a vonalon mindjárt tovább is megyünk, de előtte nem felejtjük el leszögezni, hogy Péli éterien torz, túlhúzott, de nem karikatúra figurái maguk is innen jönnek, ebből a Rableais megénekelte groteszk testiségéből, és ide is tartanak vissza, merthogy elbuknak, újra fölkelnek, fölélik a testüket és kihasználják, hogy a bomba nőből